

ИНСТИТУТ ЗА КЊИЖЕВНОСТ И УМЕТНОСТ
БЕОГРАД

Посебна издања

42

Уредник едиције
др Бојан Јовић

Рецензенти
проф. др Дејан Ајдачић
доц. др Вирна Карлић
проф. др Татјана Пецер
др Светлана Шеатовић

Међународни уређивачки одбор
др Биљана Андоновска, Институт за књижевност и уметност, Београд
проф. др Николај Аретов, Институт за књижевност
Бугарске академије наука, Софија
др Станислава Бараћ, Институт за књижевност и уметност, Београд
проф. др Лидија Капушевска Дракулевска,
Универзитет „Свети Тхирило и Методије“, Скопље
проф. др Марија Митровић, Универзитет у Трсту
проф. др Магдалена Кох, Универзитет „Адам Мицкијевич“, Познањ
проф. др Звонко Ковач, Филозофски факултет Свеучилишта у Загребу
проф. др Фјодор Пољаков, Одсек за славистику Универзитета у Бечу
проф. др Ангела Рихтер, Универзитет „Марин Лутер“, Хале-Витенберг
проф. др Миливој Сребро, Универзитет „Бордо Монтењ“, Бордо

ПРВИ СВЕТСКИ РАТ И СЛОВЕНСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ

ЗБОРНИК РАДОВА

Зборник уредили
др Станислава Бараћ
др Биљана Андоновска

др Бобан Ћурић

ИНСТИТУТ ЗА КЊИЖЕВНОСТ И УМЕТНОСТ
БЕОГРАД
2021

САДРЖАЈ

УВОД

Посвета.....	13
Посвящение	15
<i>Биљана Андоновска, Станислава Бараћ</i> Први светски рат, словенске књижевности и њихово проучавање.....	17

I

ПРЕ И ПОСЛЕ: КЊИЖЕВНИ (ДИС)КОНТИНУИТЕТИ

<i>Евгений Яблоков</i> Пацифистска линија в литературе Серебряного века и творчество Михаила Булгакова	35
<i>Александра Красовец</i> Война в поэзии московских «экспрессионистов» (1919–1922)	47
<i>David Andrew Norris</i> Yugoslav literature in the wake of the First World War: the legacy of Jovan Skerlić and Pavle Popović	63
<i>Биљана Андоновска</i> Од немила до недрага: о предратној књижевној авангарди и послератној југословенској омладини	75

II

ИМПЕРИЈЕ И РЕВОЛУЦИЈЕ

<i>Гордана Вулевић</i> Критички осврт на белешке Мартина Папенхајма о његовим разговорима са Гаврилом Принципом.....	89
--	----

<i>Александра Корда Петровић</i>	
Од документарности до идеологизације: Гаврило Принцип као књижевни лик у роману Карела Новог	107
<i>Goran Lazičić</i>	
Papirni mač sa dve oštrice: <i>Anđeo atentata</i> Svetislava Basare	119
<i>Олена Дзјуба-Погребњак</i>	
Проза Јужних Словена о Првом светском рату: поглед на Украјину	133
<i>Angela Rihter</i>	
Miroslav Krleža u potrazi za sovjetskim eksperimentom: <i>Izlet u Rusiju</i>	151
<i>Eva Kovolik</i>	
Figura povratnika i intelektualaca-vernika u Cesarčevim putopisima iz Rusije	163

III РАТ И (НАД)НАЦИОНАЛНИ КЊИЖЕВНИ КОНТЕКСТИ

<i>Иван А. Чарота</i>	
Першая сусветная вайна і нацыянальная культура беларусаў	179
<i>Драго Роксандић</i>	
Загребачки лист <i>Глас Словенаца, Хрвата и Срба</i> : агенс стварања југославенске државе 1918. године	189
<i>Marija Mitrović</i>	
Periodika u Sloveniji posle 1918, s posebnim osvrtom na avangardne časopise	205
<i>Соња Стојменска-Елзесер</i>	
Првата светска војна како специфичен историски контекст на македонската литература и нејзиниот одглас во современата књижевност	217
<i>Лидија Томић</i>	
Црна Гора у послеријатном времену: културни и књижевни контекст	227
<i>Milivoj Srebro</i>	
La vision du «Golgotha Albanais» dans le roman Serbe.....	243

IV
ФЕМИНИЗАМ И РАТНА ПРОЗА

<i>Elena Messner</i>	
Frauen im Krieg. Weiblichkeitskonstruktionen bei Andreas Latzko, Miloš Crnjanski und Miroslav Krleža	263
<i>Жарка Свирчев</i>	
Од видовданског бунта до Видовданског устава.....	275
<i>Јелена Милинковић</i>	
<i>Књижевни Југ: женско лице рата</i>	289
<i>Станислава Бараћ</i>	
Ратна траума у прози Вишеславе Ђуричић.....	307

ПРИЛОГ

Програм Округлог стола	
<i>Крај Првог светског рата и словенски свет /</i> <i>Конец Первой мировой войны и славянский мир.</i>	
16. међународни конгрес слависта, Београд, август 2018.	331
Индекс имена.....	335

УДК 821.163.41:929(497.1)“1919/1920”
050.488(497.1)“1919/1920”
82.09:141.71(497.1)

Жарка СВИРЧЕВ

Институт за књижевност и уметност, Београд

ОД ВИДОВДАНСКОГ БУНТА ДО ВИДОВДАНСКОГ УСТАВА

Апстракт: У раду се истражује позиција и допринос жена у формирању групне динамике и поетичких особености српске / југословенске авангарде након Првог светског рата. Реинтерпретација доминантног књижевно-историографског наратива о авангарди са феминистичких и гинеоциничких позиција резултира новим увидима о (родним) констелацијама у књижевном контексту и његовом репертоару у годинама непосредно након рата. Указује се на појаву искључивања жена и маргинализације њиховог стваралаштва након плодне сарадње и рецепције од стране авангардиста и модерниста почевши од раних двадесетих година, што су конститутивни поступци и доцније књижевне историографије.

Кључне речи: Први светски рат, авангарда, женско ауторство, часописи, феминизам, маргинализација

Ратни дискурс и ратна траума препознати су као чиниоци од великог значаја за формирање европске модернистичке и авангардне свести и сензибилитета, групне динамике и реторике, те поетичких топоса. У контексту српске авангарде о томе је темељно писао Бојан Јовић, полазећи од става да „рат није само дао општи оквир књижевноуметничког развоја, као нпр. у случају појединачних поетика и естетика, односно правца, већ је дословно произвео низ претпоставки које су непосредно довеле до настанка српске авангарде“ (Јовић 2015: 255). Јовић је анализирао ратне учинке на психолошком плану, узимајући у обзир искуство борбе, разарања и смрти, на културном плану, издвајајући крфски *Забавник* и школовање у иностранству, претежно у Француској, те на социјалном плану, упућујући на везе и контакте међу ауторима успостављене током рата и школовања, а делатне након повратка у земљу (Исто: 255–266).¹ Осим утицаја на формирање групне динамике, Јовић је указао и на ути-

¹ О сарадничком кругу и стваралачком програму крфског *Забавника*, нарочито у контексту медитеранских културолошких и поетичких модела в. Матовић 2013.

цај Првог светског рата на естетске идеје и особине дела, издвајајући, на пример, жанровске иновације попут кратког лирског романа и поетичка исходишта која сежу до древних слојева колективне свести, митског и архетипског, тематски корпус (ратно искуство), као и доживљај света и доминантан емоционални регистар, обележени разочарањем (Исто: 258–259).

Учинак Првог светског рата на психолошком, културном и социјалном плану, који је такође релевантан за формирање авангардне групне динамике и поетичких тенденција у првим мирнодопским годинама, јесте организовани наступ и одлучно постављање захтева феминистичког покрета у новооснованој држави. Године након Првог светског рата обележене су не само успоном женског ауторства, у квалитативном и квантитативном смислу, већ и формирањем мреже институција деловања и сарадничке заједнице (серијске публикације, едиције, уредништва, рецензије и критика итд.). У феминистичкој контрајавности Краљевине СХС инсистирало се на осветљавању маргинализованог женског искуства преобликовањем традиционалног концепта женских улога и њихових репрезентација (в. Бараћ 2015, Милинковић 2016). Непосредно ратно и поратно искуство феминистичког ангажмана и активизма формативно је за бројне ауторке, а у стваралаштву појединих пресецали су се феминизам и авангарда. Другим речима, поједине ауторке су „поетику оспоравања“ градиле ослањајући се и на еманципаторске и феминистичке идеологеме свога времена, превасходно идеологему *нове жене* (в. Свирчев 2018).

Међутим, феминистички дискурс није се одразио искључиво на стваралаштво жена. Књижевни живот у новооснованој држави успостављао се у друштвеној клими која је била изразито отворена за идеје, попут стицања политичких права или ширења професионалног домена жена, које су, понајпре, борбено артикулисале активисткиње на феминистичкој сцени. Идеје женског покрета у годинама непосредно након рата до доношења Видовданског устава (1921) деловале су дестабилизујуће по традиционалне родне политике, чак се вероватном чинила могућност да се заиста, и законским путем, редефинишу патријархални родни односи. Предочавајући друштвена превирања, настојања да се заједнице уједињене у нову државу дубински трансформишу, те ентузијазам који је владао тих година, Ида Ограјшек Горењак истакла је да се „друштво почело демократизирати, а границе тог новог процеса су још неисписане. Стварање нове државе било је више од прекрајања земљописних карата, оно је захтјевало дефинирање друштва као целине. Стога је од почетка била препозната потреба регрутације жена, посебице жена које су имале шансу добити право гласа“ (Ограјшек Gorenjak 2014: 163).

Дакле, жене су препознате као важан чинилац у процесима афирмације прогресивних политичких наратива, а с обзиром на њихове ратне заслуге, које су тих година интензивно истицане у штампи, самопоуздано су полагале наде у добијање политичких и иних грађанских права. Ограјшек Горењак је истакла и да је перцепција жена у светлу њиховог ратног ангажмана била промењена у јавном дискурсу. У предочавању ратних заслуга жена акценат није стављан на њихов хуманитарни рад, већ су истицане активности којима су прекорачиване границе традиционално схваћене женскости, од рада у индустријским погонима до учешћа у ратним операцијама. „Ово нас упућује да су ауторице и аутори вјеровали да је допринос жена у оним областима које су до тада биле резервисане за мушкарце вреднији, значајнији и да управо он најбоље легитимизира њихове захтеве за промјеном положаја. Што су жене судјеловале у више 'мушкој' сфери дјеловања, то је њихова важност постајала већа“ (Исто: 73). Следећи логику те рецепције можемо закључити да су се женама непосредно након рата отвориле позиције у различитим друштвеним и културним сферама, које су им до тада биле недоступне или су их ретко кад освајале.

Питање на које ће се настојати одговорити јесте на који начин се феминистичка друштвена клима одразила на констелације новоуспостављеног књижевног живота и формирање и промовисање нових поетичких тенденција. Наратив који се изазива и доводи у питање, а који је досадашња књижевна историографија легитимисала, јесте искључиво маскулинистичка природа авангарде, прецизније казано, авангардних сарадничких кругова и мреже. У фокусу овог истраживања је *савезништво* и *сарадња* аутора и ауторки, те промовисање женске књижевности блиске авангардним тенденцијама у кључним микроинституцијама деловања авангардиста и модерниста непосредно након рата. Стога се истраживање присуства ауторки у авангардним токовима након Првог светског рата усмерава, понајпре, ка реконструкцији тадашње књижевне сцене, односно историзовању њиховог стваралаштва. Насупрот ванвременском и деконтекстуализованом проучавању књижевних текстова које не уважава њихов примарни стваралачки контекст, чиме се пренебрегава и потискује изворна иновативност и утицајност ауторки, предност се даје осветљавању њиховог првобитног стваралачког окружја. Истраживачка пажња усмерава се ка периодичном корпусу текстова јер нас периодика уводи у књижевни живот и књижевне токове *in medias res*.² Часописи

² Другим речима казано, „Многи наоко безначајни детаљи тек ту долазе до изражаја, а њихов међусобни однос, као скривена рачунска операција два плус два једнако је четири, даје слику и поредак књижевних вриједности које одређују актуелну, што значи и нашу данашњу књижевну ситуацију. Књижевна периодика је заправо право мјесто на

су „драгоцену и незаменљиво средство књижевноисторијске контекстуализације авангардног феномена“ јер „један од начина да авангарду не естетизујемо превише јесте да је посматрамо у пуноћи и ефективности њених полемичних, перформативних и дисконтинуалних гестова, видљивих само у непосредном контексту њеног деловања“ (Андоновска 2014: 709).

Непосредно након рата ауторке активно учествују и део су кључних издавачких пројеката авангардиста и модерниста, чији је циљ, са једне стране, обликовање југословенске књижевности и, са друге, афирмација нових поетичких модела. У том светлу значајна је сарадња ауторки у часописима *Књижевни Југ* (Загреб, 1918–1919) и *Дан* (Београд, 1919–1920), који заузимају иницијално место у процесима стварања сарадничке мреже и подршке, те артикулације идеје југословенске књижевности и књижевности *нових, послератних*. У овим часописима сарађивале су Ксенија Атанасијевић, Аница Савић, Јела Спиридоновић-Савић, Исидора Секулић, Милица Јанковић, Дора Пфанова, Зденка Марковић, Јулка Хлапец-Ђорђевић, Јелена Скерлић-Ђоровић, Адела Милчиновић и Анђелија Лазаревић. Ауторке су активне сараднице, часописи објављују њихове књижевне прилоге, чланке и есеје, књижевну критику и одговоре на анкетна питања. Такође, у часописима се критички прате нове књиге жена и њихово учешће на тадашњој ликовној сцени. Поред ова два часописа, којима ће се у овом раду посветити пажња, ваља истаћи да су тих година ауторке такође део групних наступа авангардиста и модерниста, попут Групе уметника, чијем кругу је припадала Даница Марковић, или наступа литерарне заједнице Alpha (*Критика*, 1921), у чијим редовима је била Иванка Иванић. Анушка Мицић била је преводитељка, секретарка и менаџерка часописа *Зенит* (1921–1926). Осветљавање присуства и улоге списатељица у овим часописима и јавним наступима, те њихове позиције у сарадничкој мрежи, разоткрива другачију слику о књижевној прошлости, слику која се коси са наративом маскулинистичке ексклузивности српске / југословенске авангарде.

Ауторке су књижевним и есејистичким прилозима у годинама непосредно након Првог светског рата значајно утицале на обликовање авангардних тенденција у српској / југословенској књижевности. У последњем броју *Дана* објављена је песма „У врту ноћи“ Јеле Спиридоновић-Савић. За разлику од других списатељица које су сарађивале у часопису, Јела Спиридоновић-Савић је 1920. године већ имала објављену збирку песама, *Са уских стаза* (1919). Оновремена критика није могла да не запази превратнички аспект ауторкиног песничког првенца. Милан

коме се може уочити и дефинисати унутрашњи принцип који ту књижевност покреће“ (Тутњевећ 1997: 9).

Богдановић је писао, приказујући нове књиге у *Политици* 1919. године, да у Загребу, око Крлежиног *Пламена*, Милош Црњански и Јела Спиридоновић-Савић скандализују својим стиховима (Богдановић 1919: 1). „Улазница“ у *Дан* Јели Спиридоновић-Савић је, поред збирке *Са уских стаза*, могао да буде и приказ *Лирике Итаке* Милоша Црњанског. Осим сажете афирмативне критичке белешке Тодора Манојловића, текст „Милош Црњански: Лирика Итаке“ (1919) Јеле Спиридоновић-Савић је једини позитиван приказ збирке у фази њене ране рецепције.

У збирци *Са уских стаза* Јела Спиридоновић-Савић је, продорно и самосвесно, проговорила језиком тела, у слободном стиху, саображавајући реченичну периоду и ритам песничком расположењу. Сажетост, анафорско обележавање ритма и морфолошки паралелизми путем којих исписује свој слободан стих биће и препознатљиве особености слободног стиха авангардиста. Станислав Винавер је у приказу збирке, позитивно се изјашњавајући о њој, приметио да стихови и нису стихови, називајући њене песме *прозом*. Оцењујући стихове са становишта симболистичке поетике, Винавер је приметио ауторкин версификацијски отклон, односно онеобичавање: „редови су флуидни, иако недовољно музикални да би били стихови; изгледа да је чак гђа Савић избегавала музикалност и мелодичност, хотећи да да нешто неприпремљено, нешто без позе и геста, па чак и без нагласка, хотећи, може бити, са много више смелог кокетства, да остави своје замисли у свој њиховој женској безбрижности“ (Винавер 2012: 269). Поједини елементи поетике Јеле Спиридоновић-Савић, побуна и драма сапетог ероса, екстазе (тела), модеран плес као еманципаторско-револуционарни гест, слободан стих, те поступак фолклоризације, биће поетички топоси авангардиста двадесетих година. Такође, тематизовањем женског еротског искуства и обредно-ритуалних пракси које славе задовољства женског тела, *Са уских стаза* стоји у прочељу женске авангардне песничке линије на коју ће се, у експресионистичком кључу, уписати Даница Марковић, Аница Савић и Милица Костић Селем.

Објављене песме Анице Савић у *Дану* и *Књижевном Југу*, као и есеји о Витмену и Ничеу, илуструју ауторкине интимне преокупације и (ауто)поетичке идентификације. Међутим, оне осведочавају и шире поетичке тенденције које ће тих и наредних година бити присутне у поезици или програмско-манифестним тропима њених генерацијских исписника и исписница: парадигма песника-ратника бунтовника, естетика Далеког истока, антика као поетички фондус у виду версолошког репертоара, који се преобликује, или митског тематско-мотивског корпуса, филозофске претпоставке ренесансе и Дантеа као њене кључне фигуре, те Ниче као филозоф модерности. Експерименти са песничким субјектом у поетском

кругу објављеном у *Књижевном Југу* провокативан су пример трансгресирања родних идентитета и граница. „Pesma Gvida Kavalkantia“, „Joffroy Rudel“ и „Dante u Apeninu“ напад су на песнички језик као институцију патријархалног режима, *узимање језика у своја уста*. Из овог „циклуса“ проистећи ће ауторкина песма програмског набоја „Сапфијска ода“ (1920, *Мисао*) која осведочава самосвесно уписивање женског стваралачког и поетског субјекта у традицију певања, њено посвајање и гиноцентрирање. Родна флуидност и феминистичка реинтерпретација мита чини Аницу Савић блиском европским и српским ауторкама које су стварале гиноцентричну авангардистичку парадигму.

У *Књижевном Југу* Исидора Секулић је објавила приповетку „Бакон Богородичине цркве“, која ће прерасти у истоимени роман (1919), приказан и у часопису *Дан*. У оквиру Библиотеке Књижевни Југ објављен је роман *Пре среће* Милице Јанковић, и приказан на страницама истоименог часописа. Романи *Пре среће* и *Бакон Богородичине цркве*, осим што су извршили значајан помак у процесима модернизације жанра девојачког романа, заузимају и иницијално место у контексту српског авангардног романа. Као што је, рецимо, Црњански *Дневником о Чарнојевићу* деконструисао традиционални / патријархални концепт мушкости који је био привилегован у жанру историјског романа / ратног романа, тако су и Милица Јанковић и Исидора Секулић деконструисале традиционални модел женскости који је своју узорну репрезентацију имао у жанру љубавног романа чије клишее оне подвргавају критичком оспоравању. Романи се уписују на авангардну линију и другим својим поетичким особеностима: метанаративни коментари као поступак огољавања романескног поступка, ослањање на документарне жанрове (дневник, писма), фрагментарност, лиризација, асоцијативност, начело монтаже, интертекстуалност, прелазак из трећег лица приповедања у доживљени говор и монолошку рефлексiju, преобликовање реалистичког концепта стварности.

У *Књижевном Југу* Милица Јанковић објављује две приповетке, „Регрут“ и „Чарапе“, које су поетички сагласне са експресионистичком ратном прозом. Њиховим приповедним светом круже егзистенцијалне категорије страха и отуђења, кулминирајући у кошмарним и халуцинантним стањима ликова или пак гротескним сликама тела. Посебно се издваја провокативан наратив о „рањеном маскулинитету“ (појам Татјане Росић),³ маскулинитету који не успева да одговори на друштвено-културолошке захтеве / репресију узорног ратничког идентитета који ће кри-

³ Реч је о специфичном моделу хегемоне мушкости који подразумева норматив хетеросексуалности, оданост нацији и одговор на патриотску интерпелацију. Наративи о овом виду мушкости исписују настојања рехабилитације нарушеног хетеронормативног маскулинитета (в. Росић 2014).

тички оповргнути и поједини авангардни аутори. Засецајући у „велику причу“ балканске ратничке културе, Милица Јанковић упућује осуду култури у којој се велича смрт младића, а стигматизује живот који није сливен у епско-херојске калупе мушкости, понајпре мушког тела.⁴

Анђелија Лазаревић у *Дану* и *Књижевном Југу* објављује своје прве књижевне текстове. Један од најближих сарадника и уредника тих часописа, Милош Црњански, на страницама *Демократије* 1919. у тексту „Једна мала ренесанса“ скреће пажњу на постојање иновативне стваралачке праксе:

Чудио сам се да нам се не рађа уметник који би везао своју душу за везове народне и ћилимове наше проткане девојачком душом и страшним притајеним боловима жене. Тада сам чуо о Анђелији Лазаревићевој и Наталији Цветковићевој. Почело је то за време окупације. Мала и мила г-ђица Цветковићева, и висока и озбиљна Анђелија Лазаревићева, малале су фирме. [...] Узеше ћупе сељачке, оне познате катрањаче и ишараше их шарамма ћилимова наших, ћилимова које гледамо тако равнодушно а у чијим су шарамма извезене толике песме пуне мириса усева и села наших. [...] Анђелија Лазаревић и Наталија Цветковић пренеле су шаре наших ћилимова на ћупе. Идеја треба да се чује, треба да се види. Она је свежа, интимна, женска (нав. према: Хацић 2011: 157).

Вез и народна декоративна уметност ће, двадесетих година, привлачити пажњу авангардиста због свог супкултурног статуса и непатријархалног значењско-симболичког потенцијала. И жанровски избор прозаида након рата чини Анђелију Лазаревић блиском модернистичким и авангардним тенденцијама. Генолошки избор прозаида на манифестној равни може се читати двоструко. Са једне стране, прозаиде су биле маркер модернизације израза, те форма коју су неговали писци и списатељице блиски авангардним струјањима, попут Исидоре Секулић, Станислава Винавера, Иве Андрића или Ранка Младеновића. Двадесетих година прозаида је жанр у ком су списатељице дале значајне доприносе у феминистички освешћеним и програмски конципираним делима, попут Наде Јовановић и Милице Вуловић, или су у овом жанру чиниле отклоне од својих поетичких константи негованих у другим формама, као што је то чинила Десанка Максимовић. Већ од Исидориних *Сапутника* прозаида је жанр у којем се артикулише самосвојна и самосвесна женска субјективност (в. Stojanović Pantović 2012). Песме у прози су двадесетих година поље артикулације женске стваралачке самосвести која рачуна на

⁴ Милица Јанковић објављује тих година две збирке приповедака, *Незнани јунаци* (1919) и *Чекање* (1920), у којима уводи женску варијанту (експресионистичке) ратне приповетке. В. текст Јелене Милинковић у овом зборнику.

флуидност, некохерентност и процесуалност; генолошка конфигурација прозаиде, која не рачуна на укидање разлике међу њеним конститутивним елементима, већ на њихово преплитање, послужила је за субверзивне текстуалне политике списатељица.

Сажети прикази стваралаштва појединих ауторки у *Књижевном Југу* и *Дану* упућују на то да је не само постојала блиска сарадња, већ да су оне биле и антиципаторке и иноваторке.⁵ Књижевни рад ауторки је непосредно након рата праћен, афирмисан, па и оспораван. Осим спомених критичких текстова у часописима, рад Милице Јанковић, Исидоре Секулић и Данице Марковић нашао се, на пример, и на страницама Винаверових *Пантологија*, у којима је аутор исписивао одбрану модерниста и авангардиста у пародијском кључу. Женско стваралаштво се, чак, поставило као репрезентативно у авангардном контексту у једном програмско-манифестном тексту објављеном 1920. године у листу *Прогрес*, који је у том тренутку окупио најзначајније авангардне ауторе (Р. Младеновић, С. Винавер, М. Црњански, Б. Токин, С. Краков, Д. Васић). Реч је о тексту Тодора Манојловића „Жена и нова поезија“, који доцније није био прештампаван.

Текст је конципиран као разговор између пријатеља, списатељице и писца. Кључна идеја текста, коју артикулише пријатељ, јесте да „мушка идеологија“, која је данас „хисторијски баласт“, „празноверице минулог доба“ са којим ново осећање живота нема додира и заједништва, није препрека за испољавање само женама, већ и њима, мушкарцима, новим мушкарцима, како он истиче. Пријатељ ово додатно аргументује истичући да су пређашње научне парадигме обликовали мушкарци због историјских околности које су ограничавале женско деловање. Данас, пред новим моћима духа, „које нису прошле кроз никакву хисторијску еволуцију, кроз никакво свесно и методско гајење“, а реч је о моћи „интуиције која нас доводи до филозофског сазнања и моћи визије и емоције која је извор уметности и поезије“ (Манојловић 1920: 2), мушкарац и жена стоје са једнаким могућностима и правима.

На ове пријатељеве аргументе списатељица одговара да „ово звучи помало футуристички“ (Исто). Одобравајући ово мишљење, пријатељ истиче да су и Данте и Гете били „футуристи“ јер су писали „како љубав инспирише“ и „како изнутра чују“, те да они, футуристи, бране уметност и поезију од академичара и литерата, и упућује пријатељици питање-позив: „Зар вас такво бунтовништво и таква новина плаше? Они су уперени

⁵ О авангардној поетици ауторки на које упућујем у овом раду, али и о авангардној поетици других српских ауторки писала сам у посебним студијама. Сажети прикази њиховог стваралаштва ослањају се на опсежна истраживања, које сам у тим студијама изложила (в. Свирчев 2018).

противу нечега што је вама, женскињама, од вајкада било туђе и противно и чега ће те се још лакше одрећи него ми мушкарци. Препорођај опште поезије је услов за рођење једне нарочите, чисте, женске поезије“ (Исто). У жениној аргументацији у прилог сумњи у сопствене стваралачке могућности можемо препознати механизме интернализовања патријархалне институције уметничког стварања. Њен пријатељ убедљиво критикује дискурс универзалности који се поистовећује са мушким модусом. Женско и мушко су за *новог мушкарца, футуристу* друштвена конструкција, историјски условљене парадигме, а нова текстуална пракса, подстакнута бергсонизмом, настаје ван свих спутавајућих ограда бинарне логике и њених друштвених учинака. *Чиста, женска поезија* искрсава као „оптимална пројекција“ којој теже нови, футуристички аутори, а која је већ иманентна стваралаштву жена.

Библиографски преглед женских радова у модернистичко-авангардним часописима, међутим, разоткрива врло индикативну појаву. Како се авангардна књижевност приближавала *центру* (географски, културно, издавачки), ауторке су остајале на часописним ободима или књижевној маргини. Тако је, рецимо, присуство ауторки у авангардном периоду часописа *Мисао* (1922–1923), у часописима *Покрет*, *Сведочанства* или *Путеви* минорно у односу на период њиховог интензивног присуства и сарадње у авангардним круговима до 1922. године. Такође, издавачки план најзначајније београдске авангардне Библиотеке Албатрос, коју су уређивали Станислав Винавер и Тодор Манојловић, није укључио ниједну књигу списатељице. Успостављено савезништво и сарадња прекинути су почетком двадесетих година.

Поставља се питање како тумачити ову појаву. Да ли су саме жене, попут неких других аутора тих година, ублажиле своју поетичку радикалност? Женска продукција двадесетих година оспорава ову могућност. Да ли негирање доприноса жена на почецима, у формативном периоду авангардних тенденција ваља тумачити у контексту опште репатријархализације друштва након доношења Видовданског устава (1921)?⁶ Да ли

⁶ О узрочно-последичним везама рата, еманципације и (ре)дефинисања родних односа у Краљевини СХС Ида Ограјшек Горењак констатује: „Рат је ипак утјецао на јавни дискурс о мушкости и женскости. Улога жена у друштву постаје видљивија и јаснија, а старе предрасуде о женској инфериорности више нису биле политички коректним. [...] Ипак, нове дефиниције настоје се укалупити у старе обрасце односа снага. Афирмација женске улоге у друштву канализирала се кроз ревалоризацију онога што се сматрало традиционалним женским дјеловањем: мајчинством, интуитивношћу, 'топлим емоцијама' и женственошћу, док се изазивање мушке позиције у друштву и покушаји уласка жена у структуре моћи санкционирало, исмијавало и ограничавало. У коначници, промјене су се догодиле тек површински. Жене у Југославији више нису означене као 'инфериорне'“

је посреди констелација приватних односа као важан фактор моделовања књижевног контекста?⁷

Резултати феминистичких истраживања воде закључку, који је прегнантно изложила Станислава Бараћ, да је

маргинализација женског искуства била један од утемељујућих чинова (појединих) европских *књижевних* авангарди. Превредновање свих вредности и раскид са овешталим традицијама, који се у авангардистичкој пракси јесу одвијали и на нивоу уметничког дела / текста и у самом (књижевном) животу, нису до краја били реализовани када је у питању једна традиција – патријархална (Вагац 2016: 59).

Истраживање југословенске књижевне периодике непосредно након рата показује да маргинализација ауторки није била *утемељујући* чин овдашње књижевне авангарде, али патријархална традиција није била превреднована, и реперкусије тога показују се већ почетком двадесетих година. Овоме засигурно није погодновало ни снажније окретање ауторки феминистичким идеологемама и изразита гиноцентричност њихових текстова тих година.⁸ Међутим, маргинализација ауторки јесте била уте-

и 'неспособне', али су и даље другоме и маргиналне. Представници народа и носиоци дискурса моћи остају и даље – мушкарци“ (Ограјшек Gorenjak 2014: 112).

⁷ Иако испитивање личних односа, односно социјалних стратификација које су евентуално кореографисале наступ ауторки на часописној, односно књижевној сцени превазилази оквир овог истраживања, на овом месту се истиче релевантност тих истраживања. Навешћу један пример. Милош Црњански је 1919. године Аници Савић посветио песму „Рељеф са ликом Данта“. Био је то период њиховог интензивног дружења и сарадње, која је прерастала и у стваралачке дијалоге, о чему су обоје извештавали својим кореспондентима: Аница Савић Милану Кашанину, Црњански Аници Савић. Црњански је у том периоду подстицао и охрабривао Аницу Савић да објави збирку. Међутим, сачувано је Црњансково писмо издавачу Цвијановићу, из 1922. године, у ком саботира објављивање њене збирке, држећи да је то „слаба збирка – и нема је смисла објављивати“ – в. Вулетић 2002: 56. Љиљана Вулетић је у монографији о песникињи пренела и Црњансково љубавно писмо Аници Савић, писано након Првог светског рата. Црњански се, даље, у „Коментарима уз *Лирiku Итаке*“, својеврсној ауторизацији тумачења своје збирке, кратко осврће на потенцијални инцидент који је објављивање песме „Рељеф са ликом Данта“ могао изазвати (наводно је Милан Савић, песникињин отац, хтео да га туче кишобраном), осврћући се на песму егзекуторским речима: „Никад већа папазјанија, о кентаурима, о Дантеу, о голим женама, није била написана, него у тој мојој песми, посвећеној Аници Савић“. Црњансков коментар није само гест мистификације својствен авангардистима, већ и чин уклањања, прецртавања посвете, имена жене која је тих година уводила у српску књижевност, примера ради, антику, Дантеа, романтизам. – Miloš Crnjanski, „Komentari uz *Liriku Itake*“, *Pesme*, 197.

⁸ Трагови анимозитета варничили су и у годинама непосредно након рата. Густав Крклец је, на пример, у приказу *Пре среће*, нагласивши изузетан приповедачки дар Милице Јанковић, истакао да га је неопходно неговати „у час, кад прети опасност, да се женска таштина узобести и да жена напусти своје женске, кућне и домаће послове; у час

мељујући чин репрезентације авангардних почетака и, начелно, авангарде. *Нова песма*, коју је најавио *видовдански циклус* Црњанског, ипак је, напослетку, искључила женске гласове. Њих је затомио доминантан дискурс о авангарди, који су сами писци стварали у сећањима, мемоарима и есејистици, а који су преузели критичари и историчари након Другог светског рата, не одступајући од патријархалне интерпретативне норме.

ИЗВОРИ

- Богдановић, Милан. „Нове књиге“. *Политика* 16. 12. 1919: 1.
- Винавер, Станислав. „Јела Спиридоновић-Савић: Са уских стаза“. *Чардак ни на небу ни на земљи. Дела Станислава Винавера*, књ. 3. Ур. Гојко Тешић. Београд: Службени гласник, Завод за уџбенике, 2012. 269–270.
- Janković, Milica. „Џарапе“. *Књижевни Југ*, 2. 4 (1919): 155–160.
- Janković, Milica. „Џеканје“. *Књижевни Југ*, 1. 2 (1918): 60–63.
- Јевђевић, Доброслав. „Исидора Секулићева: Ђакон Богородичне цркве“. *Дан*, 1. 9/10 (1919): 173–174.
- Krklec, Gustav. „Devojački roman“. *Savremenik*, 1 (1919): 53–54.
- Лазаревић, Анђелија. „Беле заставе“. *Дан*, 1. 7/8 (1919): 111.
- Лазаревић, Анђелија. „Меланхолија“. *Дан*, 1. 7/8 (1919): 111.
- Лазаревић, Анђелија. „У ноћи“. *Дан*, 1. 11/12 (1919): 195.
- Lazarević, Anđelija. „Dve vatre“. *Књижевни Југ*, 2. 5 (1919): 225–227.
- Манојловић, Тодор. „Жена и нова поезија“. *Прогрес*, 26. 5. 1920: 2; 27. 5. 1920: 2; 28. 5. 1920: 2.
- Savić, Anica. „Dante u Apeninu“. *Књижевни Југ*, 1. 10/11 (1918): 395–396.
- Savić, Anica. „Joffroy Rudel“. *Књижевни Југ*, 1. 3/4 (1918): 118.
- Savić, Anica. „Pesma Gvida Kavalkantia“. *Књижевни Југ*, 2. 11/12 (1919): 488.
- Савић, Аница. „Камелије“. *Дан*, 1. 2 (1919): 28.
- Савић, Аница. „Сапфијска ода“. *Мусао*, 2. 3 (1920): 591.
- Sekulić-Stremnicka, Isidora. „Ђакон Богородичине цркве“. *Књижевни Југ*, 1. 10/11 (1918): 373–383, 1. 13/14 (1918): 11–22.
- Секулић, Исидора. *Ђакон Богородичине цркве*. Београд: Плави јахач, 2002.
- Спиридоновић-Савић, Јела. „Милош Црњански: Лирика Итаке“. У: Милош Црњански. *Лирика Итаке и коментари*. Прир. Гојко Тешић. Нови Сад: Светови, 1993. 216–217.
- Спиридоновић-Савић, Јела. *Са уских стаза...* Београд: С. Б. Цвијановић, 1919.
- Crnjanski, Miloš. „Komentari uz Liriku Itake“. *Pesme*. Beograd: Nolit, 1983. 105–223.

када жена заборавља и на чипке и на везиво, и на домаће огњиште“ (Krklec 1919: 53); за Доброслава Јевђевића је *Ђакон Богородичине цркве*, а то му је кључни аргумент у његовом оспоравању, у којем главна јунакиња обожава апстрактну и високу уметност, и која живи душевним животом којем су стране све баналности – „неискрен“ и „немогућ“, стога што је таква жена плод ауторкине фантазије, а не реалности (Јевђевић 1919: 174).

ЛИТЕРАТУРА

- Андоновска, Биљана. „Авангардни алманаси: нацрт за једну поетику ефемерног“. *Књижевна историја*, 145 (2014): 797–829.
- Бараћ, Станислава. *Феминистичка контрајавност: жанр женског портрета у српској периодици 1920–1941*. Београд: Институт за књижевности уметност, 2015.
- Barač, Stanislava. „Žena peva posle rata – da li je pažljivo slušaju?“. *En Garde 20/21*. Ур. Branislav Dimitrijević. Београд: Heinrich Böll Stiftung, Centar za kulturnu dekontaminaciju, Београд, 2016. 52–59.
- Вулетић, Љиљана. *Живот Анице Савић Ребац*. Београд: аутор, 2002.
- Јовић, Бојан. „Први светски рат као формативни принцип групне динамике и поетике првог таласа српске авангарде“. *Први светски рат и српска књижевност; Два века од Вукове Мале простонародне славеносрпске пјеснарице*. Београд: Међународни славистички центар, 2015. 253–262.
- Матовић, Весна. „Српска књижевност на ’Улисовом острву’“. У: *Acqua alta: међународни зборник радова*. Ур. Светлана Шеатовић Димитријевић, Марија Рита Лето, Персида Лазаревић Ди Ђакомо. Београд: Институт за књижевност и уметност, 2013. 163–188.
- Милинковић, Јелена. *Женска књижевност у часопису Мисао (1919–1937)*. Одбрањена докторска дисертација. Београд: Филолошки факултет, 2015.
- Ograjšek Gorenjak, Ida. *Opasne iluzije: Rodni stereotipi i međuratnoj Jugoslaviji*. Zagreb: Srednja Europa, 2014.
- Росић, Татјана. *(Анти)утопије тела. Репрезентације маскулinitета у савременој српској прози*. Београд: Институт за књижевност и уметност, 2014.
- Свирчев, Жарка. *Авангардисткиње. Огледи о српској (женској) авангардној књижевности*. Шабац: Фондација „Станислав Винавер“; Београд: Институт за књижевност и уметност, 2018.
- Stojanović Pantović, Vojana. *Pesma u prozi ili prozaida*. Београд: Službeni glasnik, 2012.
- Тутњевић, Станиша. *Часопис као књижевни облик: прилог типологији књижевне периодике*. Београд: Институт за књижевност и уметност, 1997.
- Хацић, Зорица. „Поговор“. У: Анђелија Лазаревић. *Говор ствари*. Београд: Службени гласник, Београд, 2011. 153–168.

Жарка Свирчев

ОД ВИДОВДАНСКОГ БУНТА ДО ВИДОВДАНСКОГ УСТАВА

Резиме

Истраживачка пажња у раду усмерена је ка два југословенска часописа покренута након Првог светског рата – *Књижевном Југу* (Загреб, 1918–1919) и *Дану* (Београд / Нови Сад, 1919–1920). У питању су часописи који су, са једне стране, промовисали идеју ју-

гословенске књижевности и, са друге, нове поетичке моделе, авангардне и модернистичке. У фокусу истраживања су прилози које су у часопису објавиле ауторке, и рецепција њиховог стваралаштва. Циљ истраживања је осветљавање формирања групне динамике и авангардних тенденција у првим мирнодопским годинама. Књижевни и есејистички прилози ауторки, али и критички текстови поводом њихових дела објављених 1919. и 1920. године, показују да су оне биле активне сараднице у формирању нове књижевне сцене, али и да су на поетичком плану биле антиципаторке и иноваторке. Јела Спиридоновић-Савић је прва у експресионистичком кључу обрадила еротику и табуисана телесна искуства, окрећући се и слободном стиху и поступку фолклоризације; Аница Савић је интертекстуално комуницирала са антиком, ренесансом и романтизмом преко фигура које ће постати важни тропи у програмско-манифестним и поетским текстовима авангардиста, реинтерпретирајући мит са феминистичких позиција; Милица Јанковић и Исидора Секулић начиниле су романескне искорак у правцу авангардног романа, а Милица Јанковић објављивала је и експресионистичку ратну приповетку; Анђелија Лазаревић са авангардистима дели интересовање према везиљској уметности и жанру прозаиде, чија флуидност омогућава поигравање, односно експеримент са родним идентитетима. У раду се такође констатује маргинализација ауторки у кључним авангардистичким пројектима почетком двадесетих година. Разлоге ове праксе можемо тражити у општој репатријархализацији друштва након доношења Видовданског устава (1921), али и у констелацијама приватних односа судеоника на књижевној сцени. У коначници, истраживање показује да је наратив о маскулинистичкој природи књижевноисториографска конструкција коју је обликовала патријархална интерпретативна норма, те да су жене непосредно након Првог светског рата биле активни актери у формирању сарадничке мреже и поетичких иновација.

Кључне речи: Први светски рат, авангарда, женско ауторство, феминизам, маргинализација

Žarka Svirčev

FROM THE VIDOVDAN REVOLT TO THE VIDOVDAN CONSTITUTION

Summary

The research attention in the paper is directed towards two magazines launched after the First World War – *Književni Jug* (Zagreb, 1918–1919) and *Dan* (Belgrade / Novi Sad, 1919–1920). These magazines supported the idea of Yugoslav literature and new poetic models, avant-garde, and modernist. The focus of the research is the pieces published by the women writers and the reception of their work. The research aims to shed light on the formation of group dynamics and avant-garde tendencies of the first peacetime years. The women writers' literary and essay contributions, as well as critical texts published in 1919 and 1920, show that they were active contributors in the formation of the new literary scene, but also that they were poetically anticipatory and innovator. Jela Spiridonović-Savić was the first to process eroticism and taboo bodily experiences in an expressionist way, turning to free verse and poetic of folklorization. Anica Savić intertextually communicated with antiquity, renaissance, and romanticism through figures who would become important tropes in the program-manifest and poetic texts of the avant-garde, reinterpreting the myth from feminist positions. Milica Janković and Isidora Sekulić made novelistic strides in the direction of the avant-garde novel, and Milica Janković also published an expressionist war story. Anđelija Lazarević shares with the avant-garde the interest in embroidery art and the genre of prose poetry. The paper also reveals

the marginalization of women writers in key avant-garde projects in the early twenties. The reasons for this practice can be found in the general depatriarchalization of society after the adoption of the Vidovdan Constitution (1921) and feminist ideas in works of women writers, but also in the constellations of private relations of participants in the literary scene. Ultimately, the research shows that the narrative of the masculine avant-garde is a literary-historiographical construction shaped by a patriarchal interpretive norm. Women were active actor in forming a collaborative network and poetic innovations immediately after the First World War.

Key words: World War I, avant-garde, female authorship, feminism, marginalization

ПРВИ СВЕТСКИ РАТ И СЛОВЕНСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ

Издавач

Институт за књижевност и уметност
Београд, Краља Милана 2
www.ikum.org.rs

За издавача

др Бојан Јовић

Лектура и коректура

Грозда Пејчић

Тираж

300

Припрема и штампа

Цигоја
ШТАМПА

office@cigoja.com
www.cigoja.com

ISBN 978-86-7095-279-9

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

821.16.09(082)

ПРВИ светски рат и словенске књижевности : зборник радова / зборник уредили Станислава Бараћ, Биљана Андоновска, Бобан Ђурић. - Београд : Институт за књижевност и уметност, 2021 (Београд : Чигоја штампа). - 344 стр. ; 24 см. - (Посебна издања / Институт за књижевност и уметност ; књ. 42)

На спор. насл. стр.: Первая мировая война и славянские литературы. - Тираж 300. - Текст ћир. и лат. - Стр. 13-16: Посвета / Станислава Бараћ и Биљана Андоновска. - Резимеи на више језика. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Библиографија уз сваки рад. - Регистар.

ISBN 978-86-7095-279-9

1. Бараћ, Станислава, 1977- [уредник] [аутор додатног текста] 2.
Андоновска, Биљана, 1981- [уредник] [аутор додатног текста] 3.
Ђурић, Бобан, 1968-2019 [уредник]
а) Словенске књижевности -- Мотиви -- Први светски рат --
Зборници

COBISS.SR-ID 44825865